
DŽOŠUA FIŠMAN

SOCIOLOGIJA JEZIKA *

Čovek stalno upotrebljava jezik — govorni jezik, pisani jezik, štampani jezik — i čovek je u stalnoj vezi sa drugima preko zajedničkih normi ponašanja. Sociologija jezika ispituje međusobno dejstvo ova dva vida čovekovog ponašanja: upotrebe jezika i društvene organizacije ponašanja. Ukratko rečeno, sociologija jezika je usredsređena na čitav spektar tema u vezi sa društvenom organizacijom jezičkog ponašanja, uključujući ne samo jezičku upotrebu kao takvu, nego i jezičke stavove, otvoreno ponašanje prema jeziku i prema korisnicima jezika.

Poslednje pitanje kojim se bavi sociologija jezika — otvoreno ponašanje prema jeziku i prema korisnicima jezika — pitanje je koje zanima i političke i prosvetne prvake u mnogim krajevima sveta i jedan je aspekt sociolingvistike koji često ulazi u naslove. Mnogi kanadski studenti koji govore francuski protive se nastavljanju državnog školovanja na engleskom u pokrajini Kvebek. Mnogi Flamanci u Belgiji bučno protestuju protiv toga što holandski u oblasti Brisela ne uživa bar punu jednakost. Neki velški nacionalisti premazuju oznake na engleskom duž drumova u Velsu, a mnogi pobornici nacionalnog buđenja u Irskoj, u cilju oživljavanja irskog jezika, zahtevaju od vlade snažniju podršku nego što je ona koja se mogla dobiti tokom pola veka irske nezavisnosti. Jevreji širom sveta ulažu proteste zbog toga što sovjetska vlada zatire pisanje na jidišu i zatvara škole, pozorišta i publikacije koje upotrebljavaju jidiš.

Svahili, filipinski, indonežanski, malajski i razni pokrajinski jezici u Indiji planski obogaćuju svoj rečnik, standardizuju pravopis i gramatiku, te mogu sve više funkcionisati kao isključivi jezici državne uprave i više kulture i tehnike. Uspešno oživljavanje i osavremenjenje hebrejskog dalo je podstreka drugim malim jezičkim zajednicama — Kataloncima, Provansalcima, Frižanima, Bretoncima — da se bore za spa-

*) Joshua A. Fishman, „The Sociology of Language” (1969). Iz zbornika *Language and Social Context* (P. P. Giglioli, Ed.), Harmondsworth 1972. Integralan tekst.

senje *svojih* etničkih maternjih jezika (ili *svojih* jezika tradicionalne kulture) od zaborava.

U mnogim delovima sveta nove i preinačene sisteme pisanja usvajaju — i, ponekad, odbacuju — zajednice koje su se do sada malo zanimale za pismenost uopšte ili za pismenost posebno u njihovim maternjim jezicima.

Takvi primeri svesno organizovanog ponašanja prema jeziku i prema korisnicima određenih jezika mogu se navoditi gotovo u nedogled. Tim primerima odista nema kraja ako uključimo i one iz ranijih perioda istorije, kao što su potiskivanje latinskog kao jezika religije, kulture i državne uprave u hrišćanskim zemljama na zapadu, i svesno negovanje nekada nepriznatih narodnih jezika — prvo u zapadnoj Evropi, a zatim u srednjoj, južnoj i istočnoj Evropi, pa konačno i u Africi i Aziji — kao *samostalnih* jezika, kao jezika pogodnih za *sve* više ciljeve, i kao jezika nacionalnosti koje izgrađuju državu i onih koje *zaslužuju državu*. I svi ovi primeri doprinose obilju činjenica moderne sociologije jezika, dajući joj istorijsku širinu i dubinu, *po*red njenog stalnog interesovanja za tekuća jezička pitanja širom sveta.

Međutim, sociologija jezika daleko prevazilazi interesovanje za ispitivanje pojedinačnih slučajeva i za evidentiranje jezičkih sukoba i jezičkog planiranja na javnoj pozornici. Krajnji cilj sociologije jezika marljivo slede na mnogim univerzitetima, a on je vrlo daleko od neposrednog bavljenja novinskim naslovima ili izveštajima. Jedan deo ovog cilja tiče se opisivanja opšte-prihvaćene društvene organizacije upotrebe jezika u govornoj zajednici (ili, tačnije rečeno, u govornim i pismenim zajednicama). Ovaj deo sociologije jezika — deskriptivna sociologija jezika — traži odgovor na pitanje „ko kome i kada i u kome cilju govori (ili piše) kojim jezikom (ili kojom jezičkom varijantom)?” (Fishman, 1972b). Deskriptivna sociolingvistika nastoji da ustanovi norme jezičke upotrebe — tj. opšteprihvaćene i sprovedene oblike jezičke upotrebe i ponašanja prema jeziku — za konkretne veće ili manje društvene mreže i zajednice. Jedan drugi deo sociolingvistike — dinamička sociologija jezika — traži odgovor na pitanje „čime se objašnjavaju osobene promene u društvenoj organizaciji upotrebe jezika i ponašanja prema jeziku?” Dinamička sociologija jezika nastoji da pruži objašnjenje zašto i kako se društvena organizacija jezičke upotrebe i ponašanja prema jeziku selektivno razlikuje u *istim* društvenim mrežama ili zajednicama u dvema različitim prilikama. Dinamička sociologija jezika takođe traga za objašnjenjem zašto i kako su nekada slične „društvene mreže” ili

zajednice došle do sasvim različite društvene organizacije jezičke upotrebe i ponašanja prema jeziku.

DESKRIPTIVNA SOCIOLINGVISTIKA

Osmotrimo najpre deskriptivnu sociologiju jezika, pošto je ona osnovni zadatak ove discipline po sebi. Ukoliko nismo u stanju da damo pouzdan i informativan opis ma kojih *postojećih* oblika društvene organizacije jezičke upotrebe i ponašanja prema jeziku, očigledno nećemo moći da doprinesemo nešto naročito objašnjenju zašto i kako se ti oblici menjaju ili ostaju postojani. Jedno od osnovnih saznanja deskriptivne sociologije jezika sastoji se u tome da članovi društvenih mreža i zajednica ne pokazuju uvek bilo istu upotrebu jezika bilo isto ponašanje prema jeziku. Možda će nekoliko primera pomoći da se ilustruje ovo ključno pitanje.

Vladini funkcioneri u Briselu koji su flamskog porekla ne govore uvek holandski *među sobom*, čak i kada svi oni znaju holandski *vrlo* dobro i *podjednako* dobro. Ne samo da postoje prilike kada *među sobom* govore francuski, a ne holandski, nego ima i prilika kada govore standardnim holandskim, kao i takvih kada upotrebljavaju ovu ili onu regionalnu varijantu holandskog u međusobnom opštenju. U stvari, neki od njih upotrebljavaju i različite varijante francuskog kada razgovaraju, s tim što je jedna varijanta puna zvaničnih izraza državne uprave, druga odgovara netehničkom konverzacionom francuskom visoko obrazovanih i elitnih krugova u Belgiji, a treća je ne samo „kolokvijalniji francuski”, nego kolokvijalni francuski kojim govore Flamanci. Sve u svemu, tih nekoliko varijanata holandskog i francuskog čine *jezički repertoar* izvesnih društvenih slojeva u Briselu. Zadatak je deskriptivne sociologije jezika da opiše opšte ili normativne oblike jezičke upotrebe u govornoj mreži ili govornoj zajednici, kako bi pokazala *sistemsku prirodu* smenjivanja varijanata među pojedincima koji imaju isti repertoar varijanata (Fishman, 1970).

Međutim, repertoarom jezičkih varijanata ne koriste se samo višejezičke mreže i zajednice. U jednojezičkim govornim zajednicama jezički repertoar određenih društvenih slojeva može se sastojati od nekoliko varijanata društvenih klasa, ili od klasnih i regionalnih varijanata, ili čak od klasnih, regionalnih i profesionalnih varijanata *istog jezika*. Tako se monolingvalni rođeni Njujorčani u različitim prilikama različito sporazumevaju — a te razlike mogu se ustanoviti na fonološkom nivou (tj. na koji su način reči izgovorene), leksičkom nivou (tj. koje su reči upotrebljene) i gramatičkom nivou (tj. kakav je sis-

temski odnos između reči). Isti mladić koji neki put kaže: „Frajeri, utulite sveće pre nego isfurate”, — sasvim verovatno će drugi put reći, ili bar napisati: „Umoljavaju se prisutni da ugase sve izvore svetlosti pre napuštanja prostorija”. Pitanje je samo *kada* reći jedno, a *kada* drugo, s obzirom na to da se sporazumevanje obavlja sa ljudima koji bi podjednako dobro razumeli i jedno i drugo, ali koji bi upotrebu jednog *kada* se zahteva drugo smatrali ozbiljnom povredom dobrog ponašanja.

Situacijske promene

Opis društvenih oblika upotrebe jezičkih varijanata — bilo da varijantu predstavlja drukčiji jezik ili drukčiji društveni „dijalekt” ili drukčiji profesionalni „dijalekt” ili drukčiji regionalni „dijalekt” — kad god su neke dve varijante prisutne u jezičkom repertoaru društvene mreže — obično se koristi pojmom *situacije*. Situacija se definiše istovremenom pojavom dva (ili više) sagovornika koji se jedan prema drugom odnose na određen način, saopštavajući jedan drugom o određenoj temi, u određenoj sredini. Tako društvena mreža ili zajednica može zakusku univerzitetskih ljudi okarakterisati kao sasvim drukčiju situaciju nego što je predavanje u kome učestvuju *ti isti ljudi*. Teme razgovora u ove dve situacije verovatno će se razlikovati; verovatno će se razlikovati njihovo mesto i vreme; a verovatno će se razlikovati i međusobni odnosi ili uloge sagovornika. Bilo koja *pojedinačna* od pomenutih razlika može biti dovoljna da članovi univerzitetske zajednice okarakterišu te situacije kao *dovoljno* različite da bi se javila potreba za korišćenjem različitih jezičkih varijanata.

Članovi društvenih mreža koji imaju zajednički jezički repertoar moraju znati i znaju kada da pređu s jedne varijante na drugu. Jedna kategorija takvih promena je poznata kao situacijske promene. Promena situacije *može* zahtevati promenu jezičke varijante. Promena jezičke varijante *može* signalisati promenu u odnosima između članova neke društvene mreže, ili promenu teme i cilja sporazumevanja, ili promenu intimnosti ili mesta njihovog sporazumevanja.

Ko pažljivo čita primetiće da sam napisao „*može* zahtevati” i „*može* signalisati”. Znači li to da promena situacije ne zahteva uvek i bez razlike promenu jezičke varijante, ili da promena jezičke varijante ne signalise uvek i bez razlike promenu situacije? Da, upravo to. Ponekad članovi iste govorne mreže ili društva prelaze sa jedne situacije na drugu a da pri tom ne pređu s jedne varijante na drugu. Tako se sporazumevanje s prijateljima i mlađom braćom ili sestrama — što su na izgled dva različita od-

nosa uloga koji se mogu javiti u uglavnom različitim ambijentima i uključiti bar donekle različite teme — još uvek može prihvatljivo voditi u jednoj istoj varijanti. Prema tome, šta jeste a šta nije različita situacija u pogledu upotrebe jezičke varijante je stvar unutrašnje društvene organizacije konkretnih govornih mreža ili zajednica. Članovi rođeni u takvim mrežama ili zajednicama polako i nesvesno stiču sposobnost društveno-jezičkog komuniciranja u pogledu odgovarajuće upotrebe jezika. Oni ne moraju biti svesni normi koje upravljaju njihovim društveno-jezičkim ponašanjem. Novodošli u takve mreže ili zajednice — uključujući i sociolingviste — moraju te norme otkrivati brže, bolnije i, usled toga, svesnije (Hymes, 1967).

Jedno je jasno: postoje kategorije prilika koje svaka govorna mreža ili zajednica poima tako da se nekoliko na izgled različitih situacija klasifikuje kao da su istovrsne. Nijedna govorna mreža nema jezički repertoar koji bi bio toliko raznovrstan kao jedan potpun spisak na izgled različitih odnosa uloga, tema i mesta koji se tiču njenih članova. *Na kome se mestu javljaju granice* kojima se pravi razlika između klase situacija koja uglavnom zahteva jednu varijantu i druge klase situacija koja uglavnom zahteva drugu varijantu — to mora empirijski ustanoviti istraživač. Ovo pitanje čini jedan od glavnih zadataka deskriptivne sociolingvistike. Takve klase situacija nazivaju se *domenima*. Izvođenje domena i s njima usklađene upotrebe, na osnovu podataka o brojnim jasno omeđenim situacijama kao i promena ili zadržavanja varijanti koje oni otkrivaju, zadatak je deskriptivne sociologije jezika — tačnije rečeno, deskriptivne makrosociologije jezika — koji se odvija neposrednim zapažanjem, metodima ispitivanja, eksperimentalnim projektima i dubinskim intervjuima (Fishman, 1971).

Metaforičko prebacivanje

To što članovi istih govornih mreža ili govornih zajednica prelaze i s jedne varijante na drugu ne signališući nikakvu promenu situacije, indikativno je i kada se radi o kategorisanju u koje se domaći članovi upuštaju tako često i bez napora. Kada je prelaz na drugu varijantu trenutni i kad nije uzajaman, on je obično *metaforičke* prirode. To znači da se on koristi radi isticanja ili kontrastiranja, a ne kao znak diskontinuiteta situacije. Prelazak na londonski dijalekt kokni tamo gde se zahteva standardni engleski izgovor (i gramatika) može lako na trenutak izazvati dizanje obrva ili pauzu u konverzaciji — sve dok ne bude jasno, na osnovu govornikovog držanja i činjenice da se on vratio standardnom govoru, da nije postojala namera da se promeni situa-

cija. Međutim, takvo metaforičko prebacivanje može biti rizično. Neko može smatrati da je kokni nedoličan u datoj situaciji. Metaforičko prebacivanje je luksuz koji sebi mogu dozvoliti samo oni koji lagodno dele ne samo *skup* situacijskih normi nego i *pogled na njihovu nepovredljivost*. Pošto smo većina nas članovi nekoliko govornih mreža, i svako ima unekoliko drukčije društveno-jezičke norme, verovatnoća da će se situacijska promena i metaforički prelazak pogrešno shvatiti i naći u sukobu — naročito tamo gde norme koje se tiču selekcije varijanata imaju malo ili nedovoljno moćnih čuvara — očito je velika.

Govorna zajednica održava svoj sociolingvistički obrazac dokle god se sistemski i masovno održava funkcionalna diferencijacija varijanata u njenom jezičkom repertoaru. Dokle god se svaka varijanta asocijativno povezuje sa posebnom klasom situacija, postoje dobri razlozi i utvrđeni načini da se sve one zadrže, svaka na svome mestu, uprkos male količine metaforičkog prebacivanja do koga može doći. Međutim, dve ili više varijanata s istom društvenom funkcijom postaju teške za održavanje i, naposljetku, ili jedna mora potisnuti drugu, ili se mora postići nova funkcionalna diferencijacija između njih. Pogledajmo načas kako dolazi do takvih promena u jezičkom repertoaru ili u raspodeli funkcija.

DINAMIČKA SOCIOLOGIJA JEZIKA: OSNOVE PROMENE REPERTOARA

U isti čas kada neki jezički repertoar sa svojom određenom društveno-funkcionalnom raspodelom varijanata postoji u konkretnoj govornoj zajednici, neke od tih istih ili sasvim sličnih varijanata mogu se naći u drugim ili susednim govornim zajednicama u vezi sa drugim funkcijama. Ako se članovi tih govornih zajednica dovedu u veću interakciju, ili ako se dovoljno promeni njihova relativna moć da utiču ili da kontrolišu jedan drugog, onda će se verovatno promeniti društveno-funkcionalna raspodela jezičkog repertoara jedne ili druge ili obe zajednice. Tako je većina doseljenika u Sjedinjene Države doživela dovoljno interakcije sa Amerikancima koji govore engleski, naročito u domenima rada i obrazovanja, da bi naučila engleski. To je takođe dugo važno za francuske Kanađane u velikim industrijskim centrima kao što je Montreal. Pa ipak, kako su se različito odvijala ova dva procesa promene jezičkog repertoara. U Sjedinjenim Državama doseljenici su uglavnom izgubili maternji jezik u roku od jedne, dve, ili najviše tri generacije. U Montrealu svaka nova generacija francuskih Kanađana počinje sa francuskim kao jedinim jezikom, a zatim, kasnije u životu, uči

engleski, a da taj drugi jezik ne prenese sledećoj generaciji kao njen prvi jezik. Kako da najbolje opišemo i objasnimo ovu razliku u ishodu između dva stanovništva od kojih je svako bilo *prinudeno* da usvoji engleski radi svog obrazovnog i materijalnog boljitka? Izgleda da je ta razlika u vezi sa sposobnošću jedne populacije da *održ*i izvesno društveno-funkcionalno diferenciranje u svom jezičkom repertoaru, dok druga to nije bila u stanju.

Nepostojana dvojezičnost

Doseljenicima u Ameriku engleski je bio potreban i kao zajednički jezik, jer su dolazili iz velikog broja različitih govornih zajednica, i kao propusnica za društveni i materijalni uspon. Zbog ozbiljnog raspada njihovih zavičajnih seoskih i malovaroških običaja (usled naglog izlaganja američkoj urbanoj, industrijskoj sredini), oni ubrzo više nisu bili u stanju da održavaju izvorne domaće i porodične obrasce *od kojih je zavisila njihova jedina prilika da dođe do razdvajanja domena*. Oni koji su bolje govorili engleski brže su napredovali na američkoj pozornici i postali su uzor u domu, kao i u organizaciji i susedstvu, doseljenika. Tako je sâm domaći i doseljenički život postao domen engleskog — naročito pod pritiskom američke škole i nastojanja američkih crkava da sprovedu amerikanizaciju i stapanje. Usled toga, deca doseljenika uskoro su postajala bilingvalna u samoj porodičnoj i imigrantskoj sredini. Kako je engleski bio jedini jezik koji je imao vrednosti izvan doma i imigrantske organizacije, samo bi ova potonja mogla sačuvati maternji jezik koji nije engleski, da je bila kadra da se održ *i* kao zaseban, samodovoljan domen.

Ovo su govorne mreže doseljenika mogle činiti samo u ono malo slučajeva gde su jasno preovladali doseljenici jedinstvenog porekla (kao što jesu dugo vremena u slučaju ostrva nemačkog i skandinavskih jezika na srednjem zapadu), ili tamo gde je njihova društvena pokretljivost preko engleskog bila jako ograničena (kao u slučaju žvlja na jugozapadu koji govori španski). Skoro svuda drugde materijalni uspon i potiskivanje tradicionalnih domaćih, susedskih i organizacionih običaja išli su jedno s drugim. Nije bilo nijednog domena u kome je za „pripadnost” bio potreban sam neengleski etnički jezik, i usled toga nije bilo niti jednog domena u kome bi se on zadržao. Neengleski etnički jezici još su jedno duže vreme služili za prolazne metaforičke svrhe, ali uskoro već nije bilo promena situacije u kojima bi oni bili potrebni. Kao posledica toga, deca koja su naučila dva jezika u krilu porodice i imigrantskog susedstva sve više su počinjala da govore samo engleski dok su poha-

đala i svršavala škole u kojima se govori engleski i upuštala se u poslovne karijere i susedske odnose na engleskom jeziku. Takvi pojedinci odgajali su svoju deca na engleskom (Haugen, 1953; Fishman *et al.*, 1966).

Postojana dvojezičnost

U Montrealu situacija je bila i ostala znatno drukčija. Živalj koji je govorio francuski slušao je u početku nastavu na engleskom i imao uspeha u službi na engleskom tek sporadično tokom dugog vremena. Njihove osnovne škole dugo su bile isključivo francuske (kao i crkve), pa čak i srednje škole (u kojima je nastava na engleskom *bila* omogućena onoj priličnoj manjini koja je imala toliko sreće da ih pohađa) bile su pod francuskim (i pod crkvenim) okriljem. Usled toga, dete koje je govorilo samo francuski i dalje je znalo samo francuski dok god mu je život bio ograničen na dom, susedstvo i crkvu. Dok je prolazio kroz više nivoa školskog i radnog domena, takav čovek je sve više sticao znanje i drugog jezika, ali ako bi njegovo školovanje i poslovna karijera bili na niskom nivou ili kada bi se od njih odmakao, opet bi se u njegovom govoru sve više javljao samo francuski. Zbog toga su domeni engleskog i domeni francuskog bili funkcionalno sasvim rastavljeni. Ne samo što su domeni engleskog stizali do srazmerno manjeg broja francuskih Kanađana i ne samo što su stizali do njih površnije, nego su se, hronološki, stariji i noviji domeni mreža govornih zajednica u suštini služili francuskim jezikom (osim za metaforičke svrhe), zbog čega je sledeća generacija morala takođe govoriti samo francuski.

Međutim, slici Montreala pridodato je odskora nešto novo. Školovanje francuskih Kanađana uzelo je toliko maha da je dalo više pojedinaca sa višim ili visokim obrazovanjem nego što su mogle da asimiluju razne industrijske, trgovačke i kulturne ustanove u kojima se posao obavlja na engleskom, i koje su po tradiciji većinu vodećih položaja obezbeđivale za engleske Kanađane. Usled toga, elite koje govore francuski sve više traže i obrazuju vlastite ustanove u tim domenima. Za njih je engleski postajao sve suvišniji, s obzirom na to da u njemu nisu razdvajali domene ni osećali situacijske potrebe. Naravno, on je uz to postao i simbol toga da nisu gazde u sopstvenom domu, te mu se, kao takvom, suprotstavljaju kako zbog opštih simboličkih tako i zbog specifično funkcionalnih razloga (Liebersson, 1970).

Ova dva sociolingvistička obrasca, američkih doseljenika i francuskokanadskih nacionalista, ponavljala su se više puta u prošlom veku. Rusifi-

kacija manjina u Sovjetskom Savezu — naročito onih malobrojnih, — bilo da su se doselile u velike urbane centre u drugim oblastima ili da su preplavljene ruskim i raznim drugim doseljenicima u svome kraju, kretala se istim putem kao i anglikacija imigranata u Sjedinjenim Državama, hispanizacija starosedelačkog Življa koji se seli u gradske centre širom Latinske Amerike, ili volofizacija različitih senegalskih populacija u Dakaru. Slično tome, „podomačenje” domenâ prosvete, industrije i državne uprave (koji su ranije, da tako kažemo, „pripadali” engleskom), koje francusku Kanadu sve više karakteriše, uopšte se ne razlikuje od sve većeg potiskivanja engleskog u Portoriku, Tanzaniji, Indiji, Maleziji i na Filipinima. (Das Gupta, 1970).

Poslednja četiri primera — Tanzanija, Indija, Malezija i Filipini — takođe ilustruju stalnu potrebu za *razvojem* odskora unapređenih domaćih nacionalnih jezika, tako da se oni mogu efikasno i jednoobrazno koristiti u novim domenima i situacijama za koje su se izborili ili su na putu da se izbere. Kako se sprovodi taj proces jezičkog planiranja, ko prima a ko odbacuje stvorenu terminologiju, pravopis i gramatiku, da li se na razlike u njihovom prihvatanju može uticati menjanjem pristupa realizaciji jezičkog planiranja i politike prema jeziku, sve ovo takođe predstavlja delove sociologije jezika — u stvari, primenjene sociologije jezika — što čini zasebnu temu, koja zaslužuje nekoliko reči pre završetka ovog prikaza.

PRIMENJENA SOCIOLOGIJA JEZIKA

Sociologija jezika ima primenjenog značaja kada se radi o bilo kojoj temi za koju se normalno smatra da spada u polje primenjene lingvistike — nastavi domaćeg jezika, nastavi drugog jezika, prevodenju, sastavljanju i preinačenju pisma, odlukama politike u pogledu jezika, i jezičkom planiranju u celini. U vezi sa svakom od ovih tema, uspešna „primena” ne zavisi samo od valjane lingvističke analize jezika koji se uče, koriste ili razvijaju, već i (možda u prvom redu) od društvenih okolnosti koje okružuju svaki primenjeni napor u vezi s tim jezicima. Isto tako, sve grane primenjene sociologije imaju koristi od sociologije jezika, pošto sve one (sociologija obrazovanja, sociologija medicine, sociologija planiranja, industrijska sociologija, itd.) tretiraju granice grupa, mreže uloga, repertoare uloga, podelu uloga, društvene situacije, domene institucija, itd. Sticanje primenjene lingvistike i primenjene sociologije najživlje se ilustruje u kontekstu društvenog i nacionalnog osavremenjavanja, kontekstu u kome se primenjena so-

ciologija jezika upražnjavala veoma aktivno (Fishman, Ferguson, Das Gupta, 1968). Pogledajmo sada nekoliko primera.

Stvaranje i preinačenje sistema pisanja

Napredak društvenog i nacionalnog osavremenjavanja u velikoj mjeri zavisi od dovoljno zastupljene kao i dovoljno odmakle pismenosti. Međutim, takva pismenost često nije mogućna, jer sistemi pisanja kao takvi još nisu sastavljeni kada je reč o jezicima kojima se od rođenja govori u raznim većim ili manjim govornim zajednicama širom sveta. Pored toga, samo izumevanje jednostavnog i tehnički preciznog sistema predstavljanja izgovorenih glasova putem pisanih simbola nikako nije dovoljan korak da taj sistem prihvate oni kojima je i namenjen.

Za početak mora se osećati potreba za čitanjem i pisanjem, neka stvarna ili implicirana korist od opismenjavanja i, ne retko, ne sme doći do izrazitijeg opadanja položaja onih koji su do tada bili elite po statusu i moći u odgovarajućem društvu (Garvin, 1959).

Staviše, i čisto vizuelni aspekt pisma jedan je od činilaca u njegovom prihvatanju ili odbacivanju.

Mnoge govorne zajednice nastojale su da imaju samostalno pismo koje će se razlikovati od pisma drugih jezika, kako bi istakle svoju odvojenost od suseda i svoju nezavisnost od „starije braće” na većoj geografskoj udaljenosti. Druge su, opet, ispoljile pozitivno ugledanje (ne izbegavajući uzore), ili im je takvo ugledanje nametnuto. Teško da je slučajnost to što novi sistemi pisanja mnogih grupa severnoameričkih Indijanaca „liče na engleski”, što pisma latinoameričkih Indijanaca „liče na španski”, što pisma sibirskih naroda „liče na ruski”, itd. Odlučujući faktori takvog ugledanja ili neugledanja uvek su društveni i politički, a ne samo jezički i pedagoški.

U društvenom smislu, od stvaranja novih sistema pisanja još je komplikovanije preinačenje starih. Svi do jednog, pokušaji da se uproste sistemi pisanja ili ortografije u današnje doba upadljivo su ostali bez dejstva, iako je u takve pokušaje uloženo izuzetno mnogo vremena i napora. Dok su se pisma poljskog, češkog i rumunskog promenila tokom XIX veka, tako da je ćirilica zamenjena latinicom, i dok su Sovjeti izmenili sisteme pisanja mnogih nacionalnosti u Aziji (ponekad i više nego jednom za deceniju-dve), drugi su naišli na daleko veće teškoće, čak i kada se radilo o sličnim autoritarnim us-

lovima. Izgleda da su planovi komunističke Kine da mandarinsko pismo pretvori u fonetsko odloženi za neodređenu budućnost, a napušteni su i sovjetski napori da se „deklerikalizuje” ortografija jidiša time što će se izbaciti četiri slova tradicionalnog hebrejskog alfabeta koja se javljaju na kraju reči.

U sredinama sa širim učešćem u odlučivanju pokazalo se, ako ništa drugo, a ono bar da je pravopisnu reformu još teže sprovesti. Tako, dok su mnoge nacije u ranijem periodu bile u stanju da sprovedu pravopisnu reformu pre nego što je pismenost postala mnogo više od preokupacije elite (npr. Nemačka u XIX veku, SSSR posle revolucije), ni Izrael ni Indonezija ni Pakistan ni Indija ni bilo koja druga današnja nacija u razvoju nije mogla da sprovede pravopisnu reformu ili reformu pisma kojom bi se pismenost približila svim građanima. Ipak, Norveška je uspela da u današnje doba revidira pravopis oba svoja standardna nacionalna jezika, mada u atmosferi priličnih sukoba (Haugen, 1966).

Jezičko planiranje

Kao što pokazuje prethodno razmatranje, krajnje je teško doći do zaključaka od primenjenog značaja kada se za jedinice analize uzmu čitave zemlje ili nacionalna bića, naročito kada su te jedinice na veoma različitim stepenima društvenog, ekonomskog i političkog razvoja. Usled toga, primenjena sociologija jezika sve više teži ka dubinskom proučavanju lokalizovanih slučajeva jezičkog planiranja. Sve više se usredsređujući na razlike u reakcijama na jezičke inovacije koje su odobrene i vođene iz centra (bilo da su pravopisne ili leksičke, s jedne strane, bilo da predstavljaju funkcionalnu preraspodelu kodova u nekoj zajednici govora i pisma, s druge strane), takve studije ne govore o uspehu ili neuspehu kao opštenacionalnoj pojavi, već kao o razlici u stepenu prihvatanja ili odbacivanja (kognitivno, afektivno, odnosno u očiglednom ponašanju) u raznim odseccima stanovništva.

Kao rezultat nedavnih studija, faktori jezičkog planiranja (npr. oni koji žele da neguju upotrebu odskora utemeljenih nacionalnih jezika radi višeg obrazovanja, državne uprave ili tehnike) mogu sve bolje da ustanove koji programi, projekti ili produkti imaju uspeha kod određenog stanovništva, a koji nemaju. Postaje sve jasnije da je proučavanje odnosâ uloga, mrežâ uloga, podele uloga i pristupačnosti uloga u govornim zajednicama i govornim mrežama odista vrlo *praktična stvar*.

Samo takvo proučavanje može pokazati na kome mestu jezičko planiranje po sebi mora stati, a na kome mestu mora otpočeti šire društveno planiranje (uključujući proširivanje mogućnosti, kao i učešće u odlučivanju i ocenjivanju odluka). To je etapa u kojoj se sada nalazi primenjena sociologija jezika.

(S engleskog preveo
BORIS HLEBEC)

